

Bartha Ákos

„ORGANIKUS REND” AZ „ÖNVÉDELMI ÖVEZET”-BEN
*Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa**

„Benne van nemzeti történelmünkben, de – mindnyájan érezzük – még nem a helyén. Így valósággal föl-alá jár-ke-l benne, csoporttól csoporthoz lépdelve” – fogalmazta meg gondolatait Illyés Gyula nagyra becsült kortársáról, Bajcsy-Zsilinszky Endréről (1886–1944).¹ Ez a sajátos helyzet – amely a szép számú elemzések dacára nem sokat változott az utóbbi évtizedekben – azért alakult így, mert egyrészt elmaradt Bajcsy-Zsilinszky publicisztikájának akkurátus feldolgozása, másrészt a páratlan gazdagságú életmű szinte kínálja magát az ideológiai okfejtésekre. Ekképp még a jóhiszemű kutató is könnyen hasonló helyzetbe kerülhet, mint ami Szabó Dezső esetében is sokáig hátráltatta a kutatásokat. Azonban Szabónak a '90-as évek közepén napvilágot látott alapos és vastkos bibliográfiája,² mértéktartó munkák előfeltételét teremtve meg. Bajcsy-Zsilinszky nincsen ilyen szerencsés helyzetben, pedig politikusi ténykedése mellett első vonalbeli, kifejezetten termékeny publicista volt; az életművel legtöbbet foglalkozó Vigh Károly „több mit ezerre” teszi csak a külpolitikai tárgyú publicisztikai termését.³ A nyilasok által kivégzett politikus érdeklődési körében tehát különleges helyet foglalnak el a külügyi kérdések. Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az életpálya és a recepció legfontosabb mozzanatainak felvillantása után összefoglaljam Bajcsy-Zsilinszky külpolitikai tárgyú vízióit, elsősorban megjelent önálló munkáira, korai publicisztikájára, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött iratanyagára és egyéb levéltári forrásokra hagyatkozva.

* * *

Az életút első mérföldköve a komoly visszhangot kiváltó és máig sem teljesen tisztázott 1911-es Áchim-ügy, amikor is az akkor még Zsilinszky Endre nevet viselő,⁴ jogvégzett tartalékos huszártiszt Gábor testvérével halálosan megsebesítette a közismert parasztpolitikust, Áchim L. Andrást (annak békéscsabai otthonában). A tett komoly hatással

* A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete.

¹ ILLYÉS Gyula: *Zsilinszky 1886–1986*, Hazafias Népfront – Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékbizottság, Budapest, 1986, 7.

² BUDAI BALOGH Sándor – HARTYÁNYI István: *Szabó Dezső bibliográfia*, Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1995.

³ VIGH Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*, Mundus, Budapest, 2002, 341.

⁴ Zsilinszky Endre Kálmán 1925-ben, vitézzé avatása alkalmával vette fel édesanyja családi nevét. 1935-ben – tiltakozásul a választási visszaélések miatt – „letette” vitézi címét, hivatalos neve innentől fogva haláláig: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

volt a leendő politikus későbbi pályájára, egyben jökora támadási felületet kínált, amit mindenkor ellenfelei ki is használtak.⁵ Az Árva vármegyei közigazgatási gyakornokként – a csabai tűzfészeketől kellő távolságban – hivatali karriert indító, Rákosi Jenő lapjában (Budapesti Hírlap) publikáló fiatalember később az úri középosztály azon részéhez tartozott, amelyik miután végigharcolta az I. világháborút, nem tudta elfogadni a történelmi Magyarország összeomlását és kérdéseire a hátországban keresett nacionalista válaszokat. Ez vezette el Zsilinszkyt már 1918-ban az ellenforradalom táborába, a Magyar Országos Véderő Egylet alapítói közé, és ezért vált a fajvédők meghatározó politikusává a '20-as évek első felében.⁶ A Szózat című lap főmunkatársaként, majd főszerkesztőjeként militarista és antiszemita propagandát folytatott és szociális reformokat hirdetett. Gazdag publicisztikája által ő formálta legnagyobb hatással a fajvédő külpolitikát.⁷ Ekkoriban úgy vélte, a liberális nemzetszemlélet helyére a „fajt” kell helyezni, helyeselte a jogfosztás kodifikálását (*numerus clausus*) és meglegedett egyfajta visszafogott földreformmal. 1923–24-ben, kiábrándulva a konszolidációból, az úgynevezett fajvédő csoporttal (Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc stb.) kilépett a kormánypártból és társsaival megalapította az önálló fajvédő pártot. 1926-ban Derecskén a fajvédők színeiben sikertelenül próbálta még egységes párti jelöltként (1922-ben) szerzett mandátumát megtartani, vagyis megtapasztalhatta, mit jelent ellenzékben és a parlamenten kívül politizálni a Bethlen-rendszerben. Amikor azonban Gömbös – híveivel együtt – 1928-ban visszatért az Egységes Pártba, a tőle fokozatosan elhidegülő Bajcsy-Zsilinszky már nem tartott vele, helyette 1930-ban megalapította a Nemzeti Radikális Pártot (NRP). Ez a váltás kétségkívül jelentős a politikai karrierjét illetően, ám – már csak az általa összeállított százhetven oldalas pártprogram ismeretében is⁸ – meglehetősen felemásnak tűnik ideológiai szempontból, minthogy a fajvédelmi gondolat számos eleme szó szerint vagy áttételesen továbbra is szerepelt a programban (esztétizált hun–török magyarság-felfogás, etalista és korporatív vonások, a zsidóság kritikája stb.). A nevezetes, visszaélésektől terhes 1935-ös tarpai választási kudarc után az NRP egyesült a kiszegedő párttal, Bajcsy-Zsilinszky pedig 1939-től újra képviselőként főképp külpolitikai és földbirtok-politikai elképzelésekkel vette ki a részét a parlamenti munkából (tarpai mandátuma

⁵ 1923-ban Rupert Rezső liberális és Farkas István szociáldemokrata honatyák, 1942-ben pedig Paczolay György, valamint Rajniss Ferenc szélsőjobboldali képviselők támadták Áchimra hivatkozva. Lásd *Nemzetgyűlési Napló*, 1922., XI., 136–137 (1923. március 22.); *Képviselőházi Napló*, 1939, XVI., 492 (1942. december 2.).

⁶ A fajvédők külpolitikájának sarkkövei: nemzeti öncélúság, integrális revízió, nemzeti függetlenség, tengerigény, pánszlávizmus-ellenesség, szovjetellenesség (antikommunizmus), pángermánizmus-ellenesség, a Duna-konföderáció elutasítása és az Anschluss elfogadása. Vö. PRITZ Pál: *A fajvédők külpolitikai nézetei, 1918–1936*, Századok 1990/5–6., 617–669. Jellemző, hogy a nemzeti függetlenség védelmében fegyvert ragadó Bajcsy-Zsilinszky 1944 nyarán, német fogságban azért utasítja el a Magyar Front felhívását, mivel „stílusa és szóhasználata elárulják, hogy azt csak egy kommunista fogalmazhatta”. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endrének a német börtönben írt dolgozatai (Bodor György fordításában), *Álláspontom a „Magyar Front” felhívása ügyében* (1944. július 19.), 24. p., Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban: OSZK] Kézirattár, 28. fond, 15.

⁷ PRITZ: *A fajvédők külpolitikai nézetei*, 621.

⁸ Vö. vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Nemzeti radikalizmus*, Stádium, Budapest, 1930.

révén). Ekkor már belpolitikai („svábveszély”) és külpolitikai síkon (nemzetiszocialista expanzió) egyaránt határozottan németellenes és radikális földreformpárti volt. A magyarság ősi szabadságát és önkormányzati hagyományait hangsúlyozva egyszerre állt ki egyfajta „pozitív fajvédelem” mellett és a zsidótörvények ellen, segítette az üldözötteket, és a parlamentben napirenden tartotta a kegyetlenkedések (például az újvidéki razzia) ügyét. Eklektikus nézetei az általa szerkesztett lapok (Szabad Szó, Független Magyarország) arculatán is nyomot hagytak. Bajcsy-Zsilinszky Endre Magyarország német megszállásakor, 1944. március 19-én a letartóztatására érkező németeket fegyverrel fogadta, a tűzharc során több lött sebet kapott. Börtönfogságból a kiugrási kísérlet zűrzavarában szabadult, ezután a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottság elnökeként vett részt az ellenállás irányításában. A nyilasok november 23-án tartóztatták le, és a mentelmi joga miatt indított procedúrát követően, december 24-én végezték ki Sopronkőhidán. Ünnepeles újratemetésére 1945. május 27-én került sor – végrendeletének megfelelően – Tarpán.

A Bajcsy-Zsilinszky Endre életművét értékelő első munkák – nem függetlenül az 1945-ös változásoktól – elsősorban az antifasiszta politikust méltatták,⁹ esetleg a kultúrpolitikusról emlékeztek meg.¹⁰ Csak a Kádár-korszakban kezdődött el a források, levelek szelektált (és gyakorta megcsonkított) újraközlése,¹¹ emellett visszaemlékezések, irodalmi alkotás és egy film is megjelenhetett a témában,¹² valamint kezdetét vette a történet-szi számbavétel. Tanulmány jelenhetett meg például Bajcsy-Zsilinszky Szekfű Gyulával folytatott történetpolitikai vitájáról, külpolitikájáról, és napvilágot látott az első – igaz, publicisztikai szintű – biográfia.¹³ A kutatások a centenáriumi évben, 1986-ban tetőztek,¹⁴ noha Sebestény Sándor 1988-as megállapítása szerint „Bajcsy-Zsilinszky Endre életútjának tudományos, marxista, monografikus feldolgozása mindmáig nem történt

⁹ LÉVAI Jenő: *A hősök hőse...! Bajcsy-Zsilinszky Endre, a demokrácia vértanúja*, Müller Károly Könyvkiadó, Budapest, 1945; KOCZKÁS Gyula: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, PSZOE, Budapest, 1947.

¹⁰ MÜLLER Károly – KOCZKÁS Gyula: *Bajcsy-Zsilinszky Endre kultúrpolitikája*, Műegyetemi Nyomda, Budapest, 1946.

¹¹ Lásd például TILKOVSKY Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky önéletrajzi vallomása politikai nézetei fejlődéséről és a szellemtörténethez való viszonyáról: részletek Szekfű Gyulához intézett 1942. évi vitairatából*, Századok 1971/5., 966–1001; *Bajcsy-Zsilinszky irataiból*, szerk. Tilkovszky Loránt, Békés Megyei Tanács Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága, Békéscsaba, 1986; *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*, szerk. Tilkovszky Loránt, Kossuth, Budapest, 1986; TIDRENCZEL Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre és politikai pátriája*, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1986; LENGYEL András: *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „Magyarország” kapcsolatához (1935–1936)*, Magyar Könyvszemle 1980/4., 370–376.

¹² Vö. például TALPASSY Tibor: *A holtak visszajárna*, Magvető, Budapest, 1971; TALPASSY Tibor: *Betöltötte hivatását*, Magvető, Budapest, 1975; TALPASSY Tibor: *A reggel még várat magára*, Gondolat, Budapest, 1981; HERNÁDI Gyula: *Bajcsy-Zsilinszky Endre = UÓ.: A hülyeség csontkritikája*, Magvető, Budapest, 1979, 453–535; ILLYÉS: *I. m.*; JANCsó Miklós (rendezte): *Magyar rapszódia*, 1979.

¹³ TILKOVSKY Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky Endre történetpolitikai vitája Szekfű Gyulával*, Valóság 1959/6., 36–46; DER-NŐI KOCSIS László, *Bajcsy-Zsilinszky*, Kossuth, Budapest, 1966; VIGH Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása*, Akadémiai, Budapest, 1979.

¹⁴ A már említettekben túl: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1986. Tudományos tanácskozás születésének centenáriuma alkalmából*, szerk. Pintér István, Hazafias Népfőnt – TIT, Budapest, 1986; *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Emlékfüzet születésének 100. évfordulójára*, szerk. Tóth Lajos, Hazafias Népfőnt – Szarvasi Városi Tanács, Szarvas, 1986; *Igy élt*

meg”.¹⁵ Ez ebben a formában valószínűleg már nem is fog, ugyanakkor a '70-es évektől átkerült a hangsúly az ellenállásban betöltött szerepről az egész Horthy-rendszerrel kritikus politikus „jellemfejlődésére”. Eszerint Bajcsy-Zsilinszky „hatalmas ívű fejlődést tett meg a tragikus Áchim-gyilkosságtól önmaga elszántan vállalt mártírhaláláig”.¹⁶ A Gömbössel történő szakítás „baloldali fordulatként”, a „nemzeti radikalizmus” pedig nemzeti demokrata irányként értelmeződött át,¹⁷ és hangsúlyossá lett a kisgazdapárthoz,¹⁸ valamint a népi mozgalomhoz¹⁹ fűződő viszony. A legalaposabb, ám több szempontból problematikus szintézis, Vigh Károly átfogó monográfiája 1992-ben jelent meg – jegyzetek nélkül.²⁰ Összességében egyet kell értenem Kiss Józseffel abban, hogy a társadalomtudományok '90-es évektől datálható fellendülése „nem járt együtt a Bajcsy-Zsilinszky-kutatások kiteljesedésével és megújulásával”.²¹ Az utóbbi évek néhány publikációja²² nyomán ráadásul bizonyossá vált: a különböző (marxista, népi, kisgazda stb.) kánonok, prekonceptiók és mesternarratívák nem csupán hangsúlyeltolódásokat okoztak a különböző interpretációkon, hanem jelentékeny torzításokat eredményeznek az életművön.

Bajcsy-Zsilinszky Endre, szerk. Sávolgy Mária, Móra, Budapest, 1986; ILLÉS György: *Kivégzés karácsonykor*, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986.

¹⁵ SEBESTÉNY Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1933–1936*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 190.

¹⁶ *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*, 7.

¹⁷ SEBESTÉNY Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky „nemzeti demokrácia” felfogása*, *Elmélet és Politika* 1982/1., 67–73; VIGH Károly: *A fajvédelemtől a nemzetvédelemig. Gömbös és Zsilinszky közös politikai útja és szétválásuk története*, *Valóság* 2002/6., 61–71; VIGH Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre pályáivének baloldali fordulata*, *Hitel* 2007/11., 91–98; KISS József: *Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918–1932)*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2007.

¹⁸ *A mi Bajcsy-Zsilinszky Endrénk*, szerk. Virágh Ferenc, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Tudománypolitikai Intézete, Budapest, 1993.

¹⁹ VARGA Rózsa: *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a népi írók*, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1963/5., 567–580; SEBESTÉNY Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre „nemzeti radikalizmusa” és Németh László „minőségiszocializmusa”*, *Elmélet és Politika* 1979/4., 103–116; SEBESTÉNY Sándor: *Utazások a Dél-Dunántúlon 1933–34-ben. Illyés Gyula és Bajcsy-Zsilinszky Endre útibeszámolóinak korabeli visszhangja*, *Dunatáj* 1981/2., 19–25. FÉJA Géza: *Előőrs = Uő.*: *Szabadsapat*, Szépirodalmi, Budapest, 1965, 206–275; FÉJA Géza: *Bajcsy-Zsilinszky Endre = Uő.*: *Lapszélre*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 72–155; ILLYÉS: *I. m.*; VIGH Károly: *Zsilinszky és Féja*, *Új Forrás* 1982/5., 57–63; VIGH Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre szerepe a népi mozgalomban*, *Hitel* 2005/1., 80–88.

²⁰ VIGH Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944. A küldetéses ember*, Szépirodalmi, Budapest, 1992.

²¹ KISS: *I. m.*, 39. Ugyanakkor részben épp ez a doktori disszertáció is mutatja, hogy az életmű napjainkban is igen kedvelt mind a szélesebb közvéleményben, mind pedig a tudományosságban. Ezt a 2014. december 13-án az Országház felsőházi termében megrendezett emlékkonferencia, emlékkötet, novella, közéleti cikk és bulvárkiadvány egyaránt tanúsítja (a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége Bajcsy-Zsilinszky Emlékbizottságot is működtet). Vö. KERECSENYI Zoltán: *Az utolsó nyár: Bajcsy-Zsilinszky Endre életének utolsó szakaszairól, valamint magyar antifasiszta ellenállásról*, MEASZ – Bajcsy-Zsilinszky Emlékbizottság, Budapest, 2013; LŐRINCZ György: *Az áruló*, *Forrás* 1998/12.; MURÁNYI Gábor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1935-ös fordulata: tisztességtelen ajánlat*, *HVG* 2010/49., 40–41; NEMERE István: *Bajcsy-Zsilinszky Endre magánélete*, Anno, Budapest, 2003 (*Egy félreismert ember* alcímmel: Csengőkert Kiadó, 2015).

²² Lásd például GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*, Osiris, Budapest, 2012; VONYÓ József: *Zsilinszky és a zsidókérdés = Uő.*: *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok*, Kronosz, Pécs, 2012, 56–71; PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*, Osiris, Budapest, 2013.

A külpolitikai vonatkozásokról Gyurgyák János joggal szögezi le, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre tekinthető a magyar birodalmi gondolat egyik utolsó fajsúlyos képviselőjének.²³ Ez az Árpádok, illetve Mátyás király²⁴ birodalmát megidéző ideológia igen népszerű volt a századelőn, hasonlóan a turanizmushoz, ami voltaképpen a magyar birodalmi gondolat továbbálmódása. „A magyarság ázsiai gyökereit és a magyar nyelv belső-ázsiai nyelvekkel való szoros rokonságát hangsúlyozva ez a szellemi-politikai áramlat nemcsak a Balkánt, hanem a Kaszpi-tenger és a Pamír-hegység közötti ázsiai régiókat is a magyar gazdasági és kulturális behatolás célterületének tartotta.”²⁵ A korabeli turanisták közt olyan komoly tudósokat találunk, mint a földrajztudós Teleki Pál és Cholnoky Jenő vagy éppen Bajcsy-Zsilinszky Endre egykori kolozsvári egyetemi tanára, a történész Márki Sándor.²⁶ Róla Bajcsy-Zsilinszky még 1942-ben is nagy tisztelettel emlékezett meg, mivel művei szerinte tiszteletben tartották „a nemzet géniuszát, a magyarság ősi és lényegében változhatatlan szellemét, a magyar hivatás és történelmi küldetés östörvényét”.²⁷ Ha némileg konkretizálni szeretnék ezt a patetikus képet, érdemes Márki korabeli írásait is kezünkbe venni. A kiváló történész a századelőn nem fukarkodott a keményebb megfogalmazásokkal sem, 1912-ben például arról értekezett, hogy korbáccsal kell kiűzni a haza ellenségeit, akik „a történelem és annak hazafias szelleme, nemzeti iránya ellen izgatnak”.²⁸ Erre a gondolatmenetre rímel a fajvédő Zsilinszky román nacionalizmusra vonatkozó sommás ítélete („kályhán költött bocskoros imperializmus”).²⁹ Talán meglepő közös pont, hogy a félig szlovák származású, a '30-as évektől határozottan náciellenes politikus haláláig kitartott turáni identitása mellett.³⁰ Ugyanakkor Bajcsy-Zsilinszky „birodalmiságát” illetően szükséges mindjárt két fontos megjegyzést tenni. Egyrészt expanziós terveivel a Kárpát-medencére szorítkozott, másrészt ezeket az elképze-

²³ GYURGYÁK: *I. m.*, 141–142.

²⁴ Aligha véletlen, hogy ezt a témát monografikusan – és határozott aktuálpolitikai üzenettel – dolgozta fel: BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Mátyás király*, Athenaeum, Budapest, 1939.

²⁵ ROMSICS Ignác: *A magyar birodalmi gondolat*, *Mozgó Világ* 2012/8–9., 14.

²⁶ Vö. MÁRKI Sándor: *A turáni népek története*, Budapest, 1922; Uő.: *Kapcsolatok a turáni népek történetével*, Turáni Társaság, Budapest, 1922.

²⁷ TILKOVSKY: *Bajcsy-Zsilinszky önéletrajzi vallomása*, 972. Márki érdeklődésének középpontjában a társadalmi mozgalmak, jelenségek és a művelődéstörténet állt, és „népi sarjként” komoly karriert befutva a romantikus–nacionalista–függetlenségi vonulat (Horváth Mihály – Thaly Kálmán – Márki Sándor – Rugonfalvi Kiss István) egyik emblematikus alakjává vált. Felfogása szerint a múlt nemes tanulságait kamatoztatni kell a jelenben, vagyis a „tanító, pragmatikus történelem” mellett tört lándzsát (hasonlóképp, mint Bajcsy-Zsilinszky, például Szekfüvel folytatott vitájában). Márki ugyanakkor érzékeny volt a gyermekkorából jól ismert népi-paraszti világ iránt is, így Dózsa Györgyöt sem lázadó parasztvezérként, hanem a demokrácia úttörőjeként értékelte egyik művében. Dolgozatának bírálói – köztük Zsilinszky Mihály (Endre nagybátyja) – felforgatónak értékelték munkáját. Vö. PAKSA Rudolf: *Márki Sándor*, *Korunk* 2011/5., 60–65.

²⁸ MÁRKI Sándor: *A történelem magyar szelleme*, Stief Nyomda, Kolozsvár, 1912, 7.

²⁹ ZSILINSZKY Endre: *Újévi nyílt levél a derecskei választókerület polgáraihoz*, Stádium, Budapest, 1924, 13.

³⁰ A vele 1944 májusában–júniusában együtt raboskodó Barcs Sándor által megörökített történet szerint, amikor egy német tiszt felszólította a rabokat, hogy az „árják” jelentkezzenek, egyedül „Bandi bácsi” keze nem lendült a magasba. Miután hasonlóképpen cselekedett a következő, zsidókat firtató kérdéskor is, az értetlen németnek ekképp magyarázta cselekedetét: „én ugyanis [...] turáni vagyok és nem árja”. BARCS Sándor: *A dráma sodrában = Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*, szerk. Vigh Károly, Magvető, Budapest, 1984, 402.

léseket reformtervekkel kombinálta. A fajvédők meghatározó alakjaként természetesen integrista revizionista volt, vagyis Nagy-Magyarország határaiért, az elcsatolt területek maradéktalan visszaszerzéséért harcolt a maga eszközeivel. Saját szavaival: „Minden igazi magyar nemzeti külpolitika végső célja a történelmi Magyarország helyreállítása és a magyar nemzet dunavölgyi világtörténelmi szerepének visszavívása és biztosítása.”³¹ Elképzelései szerint a dunai népek életének újjászervezése történelmi és faji okokból kifolyólag egy új, népből felfrissült magyar elit feladata, vagyis a fajvédelem, a politikai-társadalmi reformok és a birodalmi gondolat nemcsak összefüggtek, de egymást erősítették részleteiben folyamatosan változó politikai gondolatvilágában. Bajcsy-Zsilinszky szerint „Dunavölgye egy nagy család, amelynek ősidőktől fogva megvannak a maga közös érdekei. Ebbe a dunai együttesbe az osztrák németiség éppúgy beletartozik, mint a tótok, románok, horvátok, sőt még tágabb értelemben a csehek és szerbek is. És a magyar politika egy szélesebb távlatban csak azt a célt tűzheti ki, hogy a maga ősi hagyományai és szerepe újrafölvételével élére álljon egy dunai kibontakozásnak, amely a magyarságot kiemeli mai trianoni bilincseiből, de ugyanakkor a magyar erőt rendelkezésre bocsátja az egész Dunavölgyének önvédelméhez.”³²

Külpolitikájának egyik legtartósabb támpontja már Mussolini hatalomra jutása előtt is Olaszország,³³ amely tájékozódási pontot a későbbiekben a fasizmus iránti személyes szimpátiája is erősítette, egészen a '30-as évek végéig. Olaszországra a kisantant elleni eredményes fellépés egyik legfontosabb külpolitikai tényezőjeként tekintett, vagyis olyan regionális hatalomnak tartotta Itáliát, amely természetes szövetségese lehet Magyarországnak a trianoni békemű megsemmisítésében. Bajcsy-Zsilinszkyt érthetően bántotta, hogy bár az olasz–magyar barátságnak a fajvédők voltak lehangosabb magyarországi úttörői, a kapcsolatok intenzív szakaszában – 1927-től – egyrészt egyéni, másrészt szervezeti okokból kifolyólag nem tudták learatni a politikai babérokat.³⁴ A „horvát–magyar sorsközösséget” is hangsúlyozó politikus 1930-as pártprogramjában egyrészt abbéli véleményének adott hangot, hogy a „magyar nemzetnek valami módon ki kell jutnia az Adriára”, másrészt megerősítette: „a magyar–olasz barátság gyakorlati tengelye a mi európai politikánknak”.³⁵ E külpolitikai vízió problémásságát alighanem maga is érezte,

³¹ BAJCSY-ZSILINSZKY: *Nemzeti radikalizmus*, 140.

³² BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Német világ Magyarországon*, Korunk Szava 1937, 11.

³³ Csupán az első lapjában (Szózat) közölt néhány vonatkozó cikke (mind ZSILINSZKY Endre néven): *Az olasz–magyar viszony*, 1921. július 24., 1–2; *Fascismus – Nyugat-magyarország*, 1922. július 23., 1–2; *A diadalmas Itália*, 1922. november 5., 1; *Az olasz diktatúra*, 1923. március 11., 1–2; *Olaszország és a közép-európai sláv előretörés*, 1923. október 21., 1–2; *Olasz rinascimento – magyar megújulás*, 1924. június 8., 1–2; *Sacro egoismo*, 1924. június 15., 1–2; *Korányi – De Stefani*, 1924. július 10., 1–2; *A nemzetközi szabadkőművesek Olaszország ellen*, 1925. január 25., 1–2. Zsilinszky lelkesedésére jellemző, hogy Kozma Miklós MTI-elnök 1922. november 16-án olasz kapcsolataira hivatkozva kéri, hogy „az olasz–magyar barátságról mérsékeltbb hangnemben írjanak, mert a jelenlegi túlzott hang” kontraproduktív; lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL], Kozma Miklós iratanyaga, K 429 14. 1. d. Budapesti lapok, Zsilinszky (1921–1926).

³⁴ PRITZ: *A fajvédők külpolitikai nézetei*, 665. Vö. Zsilinszky Endre levele Kozma Miklósnak, 1927. április 27. és május 7., MNL OL, Kozma Miklós iratanyaga, K 429 14. 5 d. Zsilinszky, Budapesti lapok, 26–27. és 35–36.

³⁵ BAJCSY-ZSILINSZKY: *Nemzeti radikalizmus*, 141.

ezért tartotta szükségesnek hozzáfűzni: „A magyar nemzeti külpolitika két vezérelvének: a dunai népek érdekegyezésének és kiépülő szolidaritásának, valamint a magyar és olasz nemzet további barátságának, ennek a két ma még némileg ellentétesnek látszó érdeknek összehangolása különösképpen magyar államférfiúi feladat.”³⁶ Bajcsy-Zsilinszky élénk és szerteágazó balkáni érdeklődését alighanem motiválta az a fajvédő alaptézis is, mi szerint – biztonságpolitikai okok miatt – mindenképpen tengerparthoz kell juttatni a magyar államot.³⁷

Koncepciójának másik pillére, több mint húsz éven át, fiatakorától egészen a '20-as évek végéig Németország volt. Ez a szimpátia nem volt független a Lipcsében és Heidelbergben eltöltött két diákkori szemesztertől (1906–7), így erről a tartósnak bizonyuló benyomásról célszerű hosszabban szólni. A húszéves fiatalember Németországból írt, hazai összehasonlításokkal teletűzdelt leveleiben és újságcikkeiben – hasonlóan Kodolányi János későbbi finnországi útirajzaihoz³⁸ – egy imaginárius külföldi minta fénytörésében Magyarországról mond ítéletet: „Minél jobban figyelem a német világot, annál tisztábban látom önmagammat és önmagunkat. A saját nyomorúságunkat.”³⁹ A békéscsabai ifjút egyszerre nyűgözik le a városok és az egyetemek, valamint Bismarck és Goethe szelleme,⁴⁰ sőt egy korai cikkében amellet érvel, hogy „mint nemzet, a német a legnagyobb”.⁴¹ Ám nemcsak a szellemiség, de a technikai vívmányok is nagy hatást gyakoroltak Zsilinszkyre, aki tanulmányutakon is tájékozódhatott, levonva szomorú konklúzióját: „Magyarország vagy másképpen fog a jövőben gazdálkodni, vagy menthetetlen.”⁴² Az otthon tapasztaltakhoz képest oly magas technikai fejlettség mellett a munka- és lakáskörülmények, illetve a munkásbiztosítás eszméltető hatásáról szóló részletesebben leveleiben – és 35 évvel későbbi, Szekfű Gyulának címzett politikai vitairatában.⁴³ Zsilinszky zsurnalisztikai szemináriumot is hallgatott egy magyarbarát professzornál, aki elvitte a Frankfurter Zeitung nyomdájába és a Zaringia Burschenschaft összejövetelére, ahol „iszonyú gaudiummal” fogadták a magyar vendégdiákokat.⁴⁴ Ez nem tekinthető mellékes mozzanatnak, ha ismerjük 1919 utáni szimpátiáját a magyarországi bajtársi szövetségek iránt,⁴⁵ illetve nosztalgikus

³⁶ Uo., 143.

³⁷ PRITZ: *A fajvédők külpolitikai nézetei*, 557–558.

³⁸ Vö. VÁRADI Ildikó: *A parasztpolgárosodás „finn útja”. Kodolányi János finnországi tevékenysége és finn útirajzai*, University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2010.

³⁹ Ifj. ZSILINSZKY Endre: *Egy magyar lipcei naplójából*, Szabadság 1907. január 22., 1–2.

⁴⁰ Ifj. ZSILINSZKY Endre: *Egy magyar lipcei naplójából*, Szabadság 1907. január 23., 1–2.

⁴¹ Ifj. ZSILINSZKY Endre: *Egy magyar lipcei naplójából*, Szabadság 1907. január 25., 1–2.

⁴² Ifj. Zsilinszky Endre levele szüleihez, Lipcse, 1907. március 2., OSZK Kézirattár, 28. fond 178., 30. levél.

⁴³ Bajcsy-Zsilinszky. *Írások tőle és róla*, 20–21.

⁴⁴ Ifj. Zsilinszky Endre levele szüleihez, Heidelberg, 1907. július 12., OSZK Kézirattár, 28. fond 178., 32. levél.

⁴⁵ Az egyetemi és főiskolai diákság „csodálatos [...] kibontakozása” üdvös és támogatandó. ZSILINSZKY: *Újévi nyílt levél...*, 17. Lásd például ZSILINSZKY Endre: *Vámosy Tibor*, Szózat 1921. október 9., 1; Uő.: *A főiskolai ifjúság*, Szózat 1921. október 27., 1–2; Uő.: *Elég volt!*, Szózat 1923. március 17., 1; Uő.: *Ludovikások*, Szózat 1925. június 25. Vö. KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban*, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2012, 159–160, 194.

visszaemlékezését a Németországban tapasztaltakra.⁴⁶ Külföldi élményei közrejátszottak abban, hogy a '20-as évek első felében a német szélsőjobboldali csoportokkal szimpatizált és teljes mértékben elutasította a dunai konföderációs terveket.⁴⁷ Egyik német nyelvű publicisztikájában a nyugat-magyarországi kérdés kapcsán az örökérvényű német-magyar sorsközösséget hangsúlyozta, amelynek alappilléreként az ekkor még az ország leghűségesebb nemzetiségének tartott, a német kultúra kelet felé közvetítése miatt is méltatott honi németiséget nevezte meg.⁴⁸

A fentiek tükrében magyarázatra szorul Bajcsy-Zsilinszky száznyolcvan fokos és élet-hosszig tartó külpolitikai fordulata, amely az eddig gondoltakhoz képest némileg korábban következett be. A meggyőződéses szabad királyválasztó politikus-publicista a legitimista Magyarság hasábjain, 1927 végén közölt cikkében ráadásul bármiféle átmenet nélkül vonultatta fel szinte teljes, onnantól fogva haláláig meghatározó érvkészletét.⁴⁹ Az okokkal kapcsolatban a szakirodalom egyrészt új társaságának („napkeleti bölcsek”) hatását – mindenekelőtt Pethő Sándorét⁵⁰ –, másrészt a fajvédők alapvetően belpolitikai meghatározottságú külpolitikáját említi. Ami utóbbit illeti, a fajvédők, bár ellenzékbe kerülve szinte ugyanazt hirdették külpolitika terén, mint a kormány (és nem utolsósorban mint egységes párti frakcióként korábban saját maguk), mindez innentől fogva – komoly retorikai mutatványok árán – erős kormánykritikával párosult. E feladat kivitelezésében Zsilinszky, a Szózat vezérpublicistája oroszlánrészt vállalt. Három-négy évvel később a fajvédő párt megszűnése, az egykori fajvédő bajtárs (Gömbös) kormány-

⁴⁶ „Szabályszerűen masszába fejlődtek fel a Volkshaus előtt. S egyszerre, mint az ézengés csattant fel a hatalmas dal »Es braust ein Ruf wie Donnerhall«. Aztán pedig a »Deutschland, Deutschland über alles«. Nem úgy hangzott, mint ami diáktüntetéseinken szokott [...]. A német diákok roppant tömege, mint egyetlen óriás kórus énekel és közben ökölbe szoritott kézzel verték – egyelőre csak a levegőt.” ZSILINSZKY Endre: *Militarizmus – pacifizmus*, Stephaneum, Budapest, 1920, 30–31. Zsilinszky 1920 tavaszán közel fél esztendő telt Berlinben és Münchenben, ahol a magyar hírszolgálat németországi kirendeltségét igyekezett kialakítani, lásd VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1886–1944*, 64. A magyar–német hivatalos viszonyokhoz, a magyar fél 1918 utáni, fel nem fogott súlyvesztéséhez lásd PRITZ Pál: *A magyar–német viszony 1918–1945 között = Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok 1867–2001*, szerk. Újváry Gábor – Pröhle Gergely, Corvina, Budapest, 2001, 57–79.

⁴⁷ ZSILINSZKY Endre: *Dunakonföderáció felé*, Szózat 1922. szeptember 23.; Uő.: *Rana Rupta*, Szózat 1925. március 22., 1–2; Uő.: *Békerevizió és Dunakonföderáció*, Szózat 1925. április 26., 1–2.

⁴⁸ Andreas v. ZSILINSZKY: *Westungarn und das deutsche Volk*, Magyar Külpolitika 1920. december 27., 6.

⁴⁹ „Nekünk Nyugat-Magyarország nem presztíziskérdés: az élet kérdése. Mi nem mondhatunk le a történelmi határokról éppen ott, ahol a német kolosszussal érintkezünk, s nem engedhetjük behorpasztani a bordánkat éppen attól a hatalomtól, amely a csendes kulturális beszüremkedés módszereivel felelmetesen csúszik előre országunk és nemzetünk szíve felé, és amellyel szemben ezer éven át kellett véres harcokban védekeznünk.” A háború elvesztésének ritka pozitívuma szerinte, hogy „Budapest megszűnt, és pedig örök időkre, a német impérium, a német kultúra és a német gazdasági hatalom előőrsé lenni”. Vagyis Magyarország „gátat jelent az Ausztriával kiegészülni készülő új és minden eddiginél nagyobb és hatalmasabb német birodalom jogosulatlan, kelet felé való terjeszkedési elé”. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Osztrák-magyar Locarno?*, Magyarság 1927. december 7., 1. Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre bibliográfiája*, szerk. Bartha Ákos, kézirat.

⁵⁰ Pethő Sándor (1885–1940) magyar történész és publicista, a Magyar Nemzet alapító főszerkesztője. Ideológiáját konzervativizmusa, legitimizmusa és németellenessége határozta meg markánsan. Vö. *A magyar Capitoliumon – Pethő Sándor válogatott publicisztikája*, szerk. Závodszy Géza, Akadémiai, Budapest, 2005. Pethő szemléletformáló szerepét hangsúlyozza VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*, 24–25.

pártba történő visszalépése – vagyis az új belpolitikai konstelláció –, kiegészülve Berlin visszafogott magyar-politikájával arra sarkallhatta: a külpolitikai irányvonalon is igazítania kell.⁵¹ Ettől fogva Németországra regionális veszélyként tekintett – az elsők közt Magyarországon –, és következetesen elválasztotta Berlin revansizmusát Budapest revizionizmusától. 1930-ban (tehát Hitler hatalomra jutása előtt) arra figyelmeztetett, hogy „soha egy percre sem feledhetjük, hogy a német impérium szomszédságával e szomszéd túlsúlyával, a Duna völgyére nehezedő természetes hatalmi nehézkedésével és művelődési egyoldalú befolyásával szemben védekeznünk kell”.⁵² 1937-ben pedig már Szabó Dezsőt idéző hévvel hirdette, hogy „a német fenyegetés ezeréves és sohasem szünetelő nagy világerő a mi nyugati határainkon”. A német világról értekezve most már az „ezeréves magyar világot” veszélyeztető újfajta szélsőjobboldal „áfiumát” emlegette. Véleménye szerint „a harmadik birodalomból errefelé áramló hitlerista sugallatot könnyűszerrel verné vissza a magyar nemzeti társadalom, ha a tősgyökeres magyar nép nem volna annyira kirekesztve a közéletből”.⁵³ Ezért tartotta szükségesnek távlatosan a „magyar élet” felfrissítését és követelte azonnal a többszámú külpolitikai tájékozódást. Ő maga először Franciaország felé orientálódott (támogatva például a Tardieu-tervet 1932-ben), mivel olvasatában Párizsnak érdeke lenne egy erős, Németország-ellenes Közép-Európa. Bajcsy-Zsilinszky – a népiekhez hasonlóan – következetesen önvédelemről beszélt Ausztriát és Lengyelországot is bevonó németellenes koncepcióiban. A kisállamok szabadságát hangoztatva egyfajta „vertikális tengelyt” vizionált Varsó, Budapest, Belgrád és Róma bevonásával. Ezt a vágyott összefogást a Nemzeti Radikális Párt programjában 12 kis nemzet (közel százmillió ember) elképzelt érdekközösségévé szélesítette ki.⁵⁴ Egy-

⁵¹ PRITZ: *A fajvédők külpolitikai nézetei*, 653–659.

⁵² BAJCSY-ZSILINSZKY: *Nemzeti radikalizmus*, 143.

⁵³ BAJCSY-ZSILINSZKY: *Német világ Magyarországon*, 10, 13.

⁵⁴ „A magyar külpolitika ott szélesedik ki európai politikává, ahol az újjárendezett Duna völgyének magasabb új egységét egyrészt északkelet irányában, azokra a nemzetekre és országokra igyekszünk kiszélesíteni, melyek Németország és Oroszország közé szorultak: Lengyel-, Finn-, Észt- és Lettországok felé, másrészt délkeletre a Balkán önállóságának biztosítására, ahol elsősorban a testvér török és bolgár nemzetre kell támaszkodnunk. Magyarország ebben a Finn-öböltől a Balkán keleti és déli nyúlványáig terjedő területen 12 nemzetközileg is elismert nemzetet és 96 milliónyi, ma széteső, egymással botor ellenségeskedésben élő embert átfogó, széles horizontban tudhatná legjobban a maga erőit igazán kifejleszteni és kifejtetni.” BAJCSY-ZSILINSZKY: *Nemzeti radikalizmus*, 143. Ám ambíciói még ennél is tovább vezették: „A magyar külpolitika azonban Közép-Európának a Finn-öböltől Oroszorszáig és Sztambulig való teljes kiépítése s a most ébredő turáni nemzetekkel való kapcsolódása esetén arra is vállalkozni kényszerülhet, hogy Páneurópa gondolatának – különösen ha azt túlságosan a nyugati nagy nemzetek egyoldalú gazdasági érdekeit szolgáltná – Ázsia, vagy Amerika részéről adandó sakkban – erejéhez mérten – részt vegyen. Az Amerikai Egyesült Államokkal való barátságunk amúgy is százados magyar – kossuthi – hagyomány, melyet nagyon erősíthet az amerikai magyarsággal való faji, eszmei és gazdasági kapcsolatunk kiépülése.” *Uo.*, 144. A Nemzeti Radikális Párt választásokra készített programja – amely jellegéből adódóan részletes geopolitikai fejtegetéseknek nem engedett teret – négy külpolitikai vezérelvet különböztetett meg. Az első „kiinduló pont: Csonkamagyarországnak és a csonka nemzetnek belső megerősítése. A végső cél: a történelmi Magyarország visszaállítása.” A harmadik vezérelv „a dunai népek természetes és lehetőség érvényesítendő szolidaritása”, a negyedik pedig a magyar–olasz barátság. *Mit akar a Nemzeti Radikális Párt? A Nemzeti Radikális Párt teljes programjának kivonata*, fel. kiad. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Sugár, Budapest, 1930, 7–8. Fontos momentum a „belső revízió” és a „dunai gondolat” felvetése, amely bár más tartalommal, de a népiek egyik fő követelése lesz a '30-as években. A külpolitikát illetően tegyük hozzá: a népiek többsége

részt hangsúlyozta a magyar állam öncélúságának, „egocentrikusságának” fontosságát, másrészt elismerte, hogy céljai (a teljes revízió) nagyhatalmak támogatása nélkül aligha megvalósíthatóak. Sok kortársával ellentétben azonban ezt az erős államot nem Németországban, hanem a – szintén régóta nagyra becsült⁵⁵ – Egyesült Királyságban vélte megtalálni a világháború közeledtével. A fegyveres semlegesség elvét hirdetve igyekezett távol tartani Magyarországot az újabb világegéstől – már amennyire ezt egy ellenzéki politikus tehetette.

Az események azonban nem kedveztek Bajcsy-Zsilinszky elképzeléseinek. 1938 tavaszán kénytelen volt letenni Mussolini támogatásáról, hiszen a Duce asszisztált az Anchluss-hoz (s ezzel ahhoz is hozzájárult, hogy a Harmadik Birodalom Magyarország közvetlen szomszédjává váljon), 1939 őszén pedig koncepciójának még egy pillére kidőlt a lengyel állam összeroppanásával. Ebben a helyzetben értékelődött fel elképzeléseiben Jugoszlávia szerepe, hasonlóan Teleki Pál miniszterelnök aktuális politikájához.⁵⁶ Teleki támogatásával Bajcsy-Zsilinszky 1940 februárjában nem csupán tudósított a belgrádi Balkán-konferenciáról, de megbeszéléseket is folytatott – többek között – Dragiša Cvetković jugoszláv miniszterelnökkel és Dimitrije Cincar Marković külügyminiszterrel. Bajcsy-Zsilinszky nem mulasztotta el meglátogatni a horvát parasztpárt Közép-Európa „parasztnépeinek” összefogását hirdető vezetőjét, Vladimir Mačeket sem.⁵⁷ Maček nézetrendszere hasonlított Bajcsy-Zsilinszky koncepciójához, hiszen a kisgazdapárti politikus néhány évvel korábban a magyar paraszt politikai szerepvállalásának fontosságáról értekezett egyik könyvében.⁵⁸ Belgrádi utazása azonban újabb munkát érlelt meg benne, így látott napvilágot *Helyünk és sorsunk Európában* című vaskos kötete 1941-ben.

A külpolitikai krédóként is felfogható mű lényegében egy regionális vonatkozásokat tárgyaló, historizáló részekben gazdag, részletes és meglehetősen egyenetlen színvonalú geopolitikai vízió. Bajcsy-Zsilinszky már a bevezetésben leszögezi: „minden magyar korszak és nemzedék annyit ér, amennyire hű marad az árpádi és Szent István-i örökséghez”.⁵⁹ A részletesen kibontott, külföldi szerzőket – mindenekelőtt a versailles-i békerendszert kritizáló francia történész-publicista Jacques Bainville-t – felsorakoztató teória szerint a dunai népek életének megszervezése és függetlenségének megvédése a Kárpát-medencében „elszülött”⁶⁰ magyarság missziója. Ez az alapállás továbbra is

a „belső revízió” után nem teljes, hanem etnikai revíziót képzelt el (majd pedig egyfajta békés népi „tejtésztvériséget”). Vö. például NÉMETH László: *Töredékek a reformból* [1935] = Uő.: *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi beszédek, tanulmányok, vitairatok*, DIA – Petőfi Múzeum, Budapest, 2014, 1892–1895.

⁵⁵ Egy 1911-es békéscsabai előadásában az „angol faj” exkluzivitásáról, fölényéről, előkelőségéről, finom arroganciájáról értekezett, „amely csak szabadnak született, hódításhoz szokott és uralkodásban felnőtt fajnak lehet a sajátja”. ZSILINSZKY Endre: *A sportról, Békésmegyei Közlöny* 1911. március 30., 2–3.

⁵⁶ VÖ. ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*, Osiris, Budapest, 2005, 493. Teleki jugoszláv-barát külpolitikája az 1940. december 12-én aláírt jugoszláv–magyar örök barátsági egyezményben csúcsosodott ki.

⁵⁷ VIGH Károly: *Teleki Pál, Bajcsy-Zsilinszky Endre és a jugoszláv–magyar kapcsolatok*, Magyar Szemle 2005/5–6., 25–34.

⁵⁸ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Egyetlen út: a magyar paraszt*, Kelet Népe, Budapest, 1938.

⁵⁹ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*, Gergely, Budapest, 1941, 3.

⁶⁰ A „ki volt itt előbb?” kérdése komoly regionális történelmi vetélkedővé nőtt a korban. A román, bolgár és magyar (historizáló elemekben bővelkedő) identitásdiskurzusokhoz lásd TRENCSENYI Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*, Argumentum, Budapest, 2011.

távol tartotta a szerzőt a Jászi Oszkár által képviselt föderációs tervtől⁶¹ és alighanem a környező népek saját szándékaitól is. Ugyanakkor az aktuális európai helyzetben a könyv a náci expanzió elleni bátor kiállásként is olvasható volt, miképp azt a németek tiltakozása és a könyv betiltása is nyomatékosítja.⁶² E látens németellenesség ellenére Bajcsy-Zsilinszky Csehszlovákia példájával intéz „barátságos” intelmet „a még mindig természetellenesen nagy” Románia irányába, és könnyen napirendre tér a „rendkívül nehéz” földrajzi és nemzetközi elhelyezkedésű, egyébként „rokonszenves” Lengyelország „lefokozott” politikai súlya felett.⁶³ Szemei előtt ugyanis ekkor már egy nagy magyar–délsláv együttműködés képe lebegett, amelynek pontos keretét ő sem határozta meg közelebbről, ráadásul munkájában sajátosan keverte a fajvédő argumentációt és a demokratikus érveket. Így eshet meg például, hogy egy oldalon belül olvashatunk „a pásztoember és a lovasember ősi fölénységéről” a „földtúró szomszédos germán vagy szláv ősparaszt és főleg német városlakó mesterségesen megszükülte horizontja” ellenében, valamint „a tudatos testvériség és egymás mellé rendeltség életformáinak” fontosságáról.⁶⁴ A magyar politikus szerint „a korábban nemzeti öntudatukban gyöngébb, felsőbbrendű önkormányzatra vagy éppen teljesebb és önállóbb állami életre, nagyobb külpolitikai föladatakra, magasabb politikai hivatás betöltésére nálunk sokkal kevésbé fölkészült szláv és román dunavölgyi népek [...] föl nőttek mellettünk, mondhatnánk így is: mellénknőttek”. Ebben az új helyzetben Bajcsy-Zsilinszky azt kéri a nagyhatalmaktól: „bizzák a maga belső erőire a középső Dunavölgyét!”⁶⁵

A felgyorsuló nagypolitika azonban nem a független kis népek versengése vagy a délsláv–magyar közös állam útján járt. 1940 novemberében Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, 1941. április 11-én pedig bevonult Délvidékre, hogy részesedjen a német támadás következtében felbomló Jugoszlávia területéből. Ezt már nem érte meg Teleki Pál, aki a krízis tetőpontján a morális felelősség terhe alatt az öngyilkosságba menekült. Bajcsy-Zsilinszkynek a fejlemények hatására újabb politikai kudarccal és az egyre szorosabb német szövetséggel kellett szembenéznie. A parlamentben

⁶¹ Bajcsy-Zsilinszky 1930-as pártprogramjában „Jászi Oszkárak idétlen, üres, gyökértelen, másoló európaiaskodásáról” értekezett, lásd BAJCSY-ZSILINSZKY: *Nemzeti radikalizmus*, 11. A polgári radikális politikus és társadalomtudós Jászi Oszkár (1875–1957) az I. világháború utolsó szakaszában Erdély nemzetiségi problémáit nyelvi határokhoz igazodó autonómiák segítségével kívánta megoldani és egy kelet-közép-európai konföderációról értekezett. Az őszirózsás forradalom után, 1918 novemberében részt vett a román és magyar nemzeti tanácsok közti (sikertelen) aradi tárgyalásokon, majd november végén nemzetiségügyi minisztériumában elkészült a „Keleti Svájc” elképzelés vázlata. A 14 kanton közül hét – a pozsonyi, a marosvásárhelyi (vagy kolozsvári), a szegedi, a debreceni, a budapesti, a győri és a pécsi – lett volna magyar. Mellettük jött volna létre „az északnyugati, északi megyékből, valamint a kassai székhellyel létrehozandó keleti szlovák megyékből álló szlovák”, egy rutén (Beregszász), két román (Dés és Déva), egy szász (Nagy-szeben) és egy vegyes (Temesvár) kanton. SZARKA László: *A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén: adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez*, Kisebbségkutatás 2008/2., 233–247. Vö. K. LENGYEL Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918/1919, I., Korunk 2004/1., 109–113; LITVÁN György: *Jászi Oszkár*, Osiris, Budapest, 2003.

⁶² VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944*, 201–203.

⁶³ BAJCSY-ZSILINSZKY: *Helyünk és sorsunk Európában*, 328–329, 321.

⁶⁴ *Uo.*, 310.

⁶⁵ *Uo.*, 313–314, 350.

elhangzott bátor beszédei, makacsul benyújtott újabb és újabb memorandumai nem sok hatással voltak a magyar politikára, és csak az 1942-ben, 1943 elején bekövetkező hadászati fordulatok (Midway-szigetek, El Alamein, Sztálingrád), vagyis a világháború új szakasza értékelte fel újra személyét Magyarországon. Az általa nagy reményekkel fogadott Kállay-kormány ebben az időben próbált kapcsolatokat kiépíteni az angolszázokkal, a kisgazdapárti politikus pedig – bizonyára érzekelve a szűkülő lehetőségeket – engedményeket tett külpolitikai terveiben. Ebben a kontextusban értékelendő a kisgazdapárt számára írt (befejezetlen) programja „a magyar állam és társadalom újjáépítéséről” (1943). Tervezetében továbbra is a történelmi Magyarország ideájából indul ki, széleskörű reformokat körvonalaz, a szabadságjogok fontosságát hangsúlyozza (határozottan elítél minden diktatúrát), és egyenlő jogokat ígér a „Szent Korona” minden állampolgára számára, tekintet nélkül nemzetiségre, vallásra, fajra és nemre. Sőt, mint fogalmaz: „meg kell barátkoznunk a nemzetiségi kérdés területi megoldásával is, ott, ahol ez nyilvánvaló politikai és egyben elkerülhetetlen nemzetközi szükségesség, így Erdély, a Szlovákkföld, Kárpátalja és a Délvidék újjárendezésénél, illetőleg részeiknek a Szent Koronához való visszacsatolásuknál”.⁶⁶ Sajnos azt nem részletezi, hogy mire gondolt „területi megoldás” kapcsán, így csak feltételezhetjük, hogy az autonómia valamely formájáról lehet szó ehelyütt. Itt szükséges megjegyezni, hogy ezekben az években – tehát a részleges revíziós sikerek után – a magyar szellemi élet olyan kiválóságai pártolták a korszerűsített, különböző autonómiákkal kombinált Szent István-i államkeretek feltámasztását, mint Szekfű Gyula vagy Márai Sándor.⁶⁷

Bár Bajcsy-Zsilinszky a Horthy-rendszer baloldali ellenzékéhez tartozó Kisgazdapárt nevében adta át memorandumait a miniszterelnöknek, határelképzelései semmiiben nem különböztek a kormányzati és egyéb konzervatív körök nézeteitől.⁶⁸ Ennek ellenére a Kállay és Bajcsy-Zsilinszky közti együttműködés nem volt problémáktól mentes, mivel a miniszterelnök óvatos, időnyerést célzó politikája szöges ellentétben állt a

⁶⁶ Bajcsy-Zsilinszky. *Írások tőle és róla*, 234.

⁶⁷ Szekfű Gyula 1942-ben *A nemzetiségi kérdés rövid története* című tanulmányában amellet érvelt, hogy „Szent István állama a huszadik század negyvenes éveiben, a föderatív Nagy-Magyarország jövője szempontjából aktuális örökséget hagyott az utódokra”. Vagyis a magyar állam vezetőinek „helyre kell állítani a történelmi Magyarországot, amelyen belül magyarok és nem-magyarok föderalisztikus összefogására van szükség”. DÉNES IVÁN Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*, Kalligram, Pozsony, 2015, 447. Márai nevezetes vitairatában ugyanebben az évben a magyarság „minőségi vezetőszerrep”-éről értekezett, „melyet múltja, képességei, sajátos szellemi alkata a Dunamedencében valósággal parancsolóan jelölnek ki” számára. „A magyar állam nemzetiségei soha nem lehetnek hűtlenek a Szent István-i állameszméhez, mely az együttélés, a boldogulás olyan lehetőségeit, méltányos feltételeit nyújtja számukra, legigazibb életérdekeit oly mértékben biztosítja, mint egyetlen más állameszmé sem” – fogalmazott. MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, Révai, Budapest, 1942, 58, 63–64.

⁶⁸ ROMSICS Ignác: *Magyar békeelképzelések a második világháború végén*, *Korunk* 2006/2., 11–17. Bajcsy-Zsilinszky ugyanakkor 1943. július 31-i memorandumában hangot adott parlamentben is bátran vállalt – ám kormánykörökben meglehetősen népszerűtlen – nézetének, miszerint a délszláv kapcsolatok rendezésének előfeltétele az újvidéki verengzések „igazi bűnöseinek kíméletlen” megbüntetése. A szerbekkel kapcsolatos határkérdésekben egy „illetékes nemzetközi fórum” bevonását szorgalmazta, míg Horvátország esetében Zágráb belügyének tekintette, hogy Szerbiához vagy Magyarországhoz akarnak-e csatlakozni. *Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok*, közreadja Pintér István, Századok 1965/1–2., 192–193.

kisgazdapárti politikus kockázatvállalás szükségességét hangsúlyozó, nyíltan németellenes felfogásával és harcias temperamentumával. A történetírás sokáig – a meg nem valósult kiugrás látószögéből – elmarasztalta Kállay „félszívű hintapolitikáját”, amit azonban újabb kutatások más megvilágításba helyeznek. Ma már egyesült államokbeli levéltári anyagoknak köszönhetően tudjuk, hogy az angolszász támogatással tervezett átállásnak nem volt reális esélye 1943-ban, mivel az USA európai politikájának fókuszába ez év késő nyarától a normandiai partraszállás előkészítése került. A háborús taktikázásba a magyar kiugrási tapogatózások (informális szinten kezelt, konkrét ígéretek nélküli) bántorítása és ezzel a német megszállás kiprovokálása is belefért. Ezzel a német haderő megosztását kívánták elérni, ami meg is valósult 1944 tavaszán – annak minden következményével együtt.⁶⁹ A magyar kormány a tapogatózások során épített Bajcsy-Zsilinszky nyugati reputációjára, sőt a külügy támogatta az ellenzéki politikus Erdélyről írt angol nyelvű monográfiájának megjelentetését is. A *Transylvania – Past and future* című mű Genfben jelent meg 1944-ben és az egyre hangosabb román lobbít, illetve Robert William Seton-Watson hasonló témában megjelent tanulmányát⁷⁰ volt hivatott ellensúlyozni.

A magyar politikus ebben a munkájában is történelmi argumentációba csomagolva érvelt (meglehetősen történelmietlen) alaptétele mellett, amely szerint „Erdély időszámításunk után 896-tól 1918-ig mindig is osztatlan egységet képezett és a történelmi Magyarország szerves alkotórésze volt; 1920-tól 1941-ig [!] pedig – ha nem is szervesen – osztatlan egységként Nagy Románia kebelezte be”.⁷¹ A könyv célja annak demonstrálása volt, hogy az önálló entitásként megragadott Erdély nem kapcsolódik szervesen Romániához. „Ennek az országnak az idők végezetéig a magyar állam részének kell lennie maradnia [!]”⁷² – fogalmazott egyértelműen a szerző, aki nemcsak történelmi, de gazdasági, földrajzi és kulturális érveket is felsorakoztatott tétele mellett. Bajcsy-Zsilinszky lényegében Apponyi Albert nevezetes, 1920. január 16-i párizsi beszédének érvkészletét vonultatta fel, mely szónoklat komoly hatást gyakorolt a két világháború közötti magyar közgondolkodásra.⁷³ Ilyen érv volt a Kárpátok természetes határfunkciója, a magyar kultúra románnál magasabbnak tételezett nívója és a nemzetiségekkel való tisztességes bánásmód, amely az ezeréves magyar állam tradíciójaként jelent meg. „Tehát az egyetlen érv, ami a román követelés mellett szól, a néprajz, pontosabban a román etnikai többség”⁷⁴ – írta Bajcsy-Zsilinszky, a népek önrendelkezési elvét Beneš és társai által kihasznált wilsoni divatnak nevezve. A svájci kantonrendszerre hivatkozó könyv kulcs-

⁶⁹ Vö. BORHI László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában: az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*, MTA BTK TTI – Osiris, Budapest, 2015, 31–77.

⁷⁰ ROBERT SETON-WATSON: *Transylvania. A key problem*, szerzői kiadás, Oxford, 1943.

⁷¹ ANDREW BAJCSY-ZSILINSZKY: *Transylvania. Past and future*, Geneva, 1944, 11. Sajnálatos módon a mű magyar fordítása több ponton nem szöveghű (vö. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Erdély múltja és jövője*, ford. Göncz Árpád, Tinódi, Budapest, 1990).

⁷² BAJCSY-ZSILINSZKY, *Transylvania*, 148. A kötet címloldalához két darab, egymásra hajtható, áttetsző hártypapírra felrajzolt térképet tűztek a trianoni és a történelmi Magyarország határaival, háttérben a Kárpát-medence földrajzi kontúrjával.

⁷³ Vö. ZEIDLER Miklós: *Apponyi Albert párizsi beszéde (forrásközlés)*, RubiconOnline, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/.

⁷⁴ BAJCSY-ZSILINSZKY: *Transylvania*, 15.

fogalma – Apponyi beszédéhez hasonlóan – az „organikus” berendezkedés, ami bár nagyon régóta kedvelt metaforája volt a szerzőnek,⁷⁵ ezúttal a demokrácia jelzőjeként konstituálódik (*organic democracy*), és szöges ellentétben áll a gyökértelen „mechanikus demokráciákkal”. Ám nem csupán a kiadás helye, de a kötet témája is kézenfekvő példát nyújt törekvéseihez, amennyiben a szerző az erdélyi magyarok, székelyek és szászok uniójának és a „független fejedelemségnek” historizált olvasatát nyújtja.⁷⁶ Elgondolása nem nélkülöz minden kritikai élt, mivel szerinte a 19. században be kellett volna emelni az időközben „szinte észrevétlenül beszívargó” románságot az unióba, így az „erdélyi fejedelemség nagyszerű és felvilágosodott önkormányzata” – Bécs ellenében – „igazságos és természetes rendszere” lehetett volna a „népek szimbiózisának”.⁷⁷ A könyv második felében Bajcsy-Zsilinszky saját történelmi példatára alapján igyekszik felvázolni Erdély általa kívánatosnak tartott berendezkedését. Kiindulópontja „Buda”, amely meglátása szerint még mindig „Európa szíve”, vagyis egy erős Magyarország nélkül a „Németország és Oroszország között, Norvégiától Görögorszáig” nyúló „önvédelmi övezet” a maga 140 millió lakosával megszervezhetetlen.⁷⁸ Erre a feladatra két történelmi állam hivatott az ő érvelésében: Lengyelország és Magyarország. A megerősödött Magyarország részeként vizionálja Erdélyt, ami új esélyt jelenthet egy „még organikusabb és még történelmibb koncepcióhoz”. Hogy mi lenne ez? Bajcsy-Zsilinszky szerint az emberiség lassan megszabadul „a történelmi átoktól, az egységes nemzetállam tizenkilencedik századi eszméjétől”.⁷⁹ Vagyis a nemzetállamról való lemondás és a terület három nemzet által bírt négy „bánságra” történő felosztása jelenti a kulcsot Erdélyhez. Az 1910-es népszámlálási adatokat alapul vevő elképzelésben az ellenzéki politikus immáron együtt tárgyalja a székelyeket a magyarokkal („Magyar–Székler Banat”), emellett két bánságot juttatna a románoknak, egyet pedig a szászoknak.⁸⁰ Az egyelőre kulturális és oktatási jogokkal felruházott bánságok alatt működnének a demokratikusan átszervezett vármegyék és járások. Az önálló alkotmánnyal bíró erdélyi föderáció „csak igen széles körű autonómiával rendelkező, független államként kerülhet a Szent Korona fennhatósága alá”,⁸¹ méghozzá vagy az 1868-as horvát–magyar vagy az egy évvel korábbi osztrák–magyar kiegyezés mintájára. Ami a működést illeti, a bánok munkáját segítenék a bánsági tanácsok és bánsági kamarák, míg a föderációt vezető vajda a vajdasági tanács és a vajdasági gyűlés közreműködésével gyakorolná a hatalmat.⁸²

Bajcsy-Zsilinszky még a német megszállás utáni börtönfogságában, súlyos sérülései dacára is jelentékeny írásbeli munkásságot fejtett ki, őrei számára ellenőrizhető német

⁷⁵ Vö. ZSILINSZKY Endre: *Destruktívizmus és konzervatívizmus*, Budapesti Hírlap 1912. július 27., 1–3.

⁷⁶ BAJCSY-ZSILINSZKY: *Transylvania*, 44.

⁷⁷ *Uo.*, 84–85.

⁷⁸ *Uo.*, 104–110.

⁷⁹ *Uo.*, 103.

⁸⁰ Jászi „Keleti Svájc” tervében az egységesnek elképzelt Magyarország tizennégy kantonja közül öt jött volna létre Erdélyben; ezek közül egy-egy román, román–szász és szász többséggel. Lásd K. LENGYEL: *I. m.*

⁸¹ BAJCSY-ZSILINSZKY: *Transylvania*, 112.

⁸² *Uo.*, 130–152.

nyelven (vagy éppen toalettpapírra írva és kicsempesztetve⁸³). Ezek közül az írások közül témánkat illetően kiemelkedik a kisebbségi kérdéstről és Magyarország föderalizációjáról írt tanulmánya,⁸⁴ amelyen erősen érezhető Kurt von Neergard svájci orvosprofesszor „társadalmi biologizmusának” hatása. A társadalom és állam biológiai modellezése különösen sokat foglalkoztatta Bajcsy-Zsilinszkyt utolsó időszakában, noha ez a szempontrendszer nem helyettesíti, hanem kiegészíti a már megszokott történelmi, gazdasági és földrajzi érveket. Az organikus állam ellenpontjaként megfogalmazott „mechanikus állam” mintapéldája a „krokodilformájú” Csehszlovákia, amit nemes egyszerűséggel *Lügenreich*nek (hazugságállamnak) nevez. Meglátása szerint még a „kisebbség” kifejezés is az ilyen jellegű, „természetellenes” alakulatok lényegéből eredeztethető, hiszen a „szerves sokszínűség és biológiai rend”⁸⁵ alapján nyugvó berendezkedések – mint amilyenek ő a történelmi Magyarországot vagy Svájcot látatta – szavatolják, hogy senkinek se kelljen magát kisebbségben éreznie. Jelentős különbség előző könyvével szemben, hogy Bajcsy-Zsilinszky ezúttal őszintén fogalmazhatta meg (lesújtó) véleményét a Nemzetek Szövetségéről, a házaló politikai ügynökként megjelenített Benešről és a svájci példát évtizedekkel korábban – merőben más történelmi kontextusban és tartalommal – felvető Jásci Oszkáról, akit (korábbi fulmináns véleményéhez képest) immár jóval szelídebben „szerencsétlen teoretikusnak”⁸⁶ nevezett. Az érem másik oldala, hogy helyzetéből adódóan nem szólhatott egyik fő témájáról, a Kelet-Közép-Európát veszélyeztető s ekkorra már kézzelfogható valósággá lett német expanzióról. Bajcsy-Zsilinszky a szlovákok számára szimbolikusan üres „fehér papírt” kívánt átnyújtani igényeik felsorolása végett, ám egy sajátos megfogalmazással arra is figyelmeztetett, hogy „Magyarország nem mondhat le egy új és szabad egyesülés igényéről” – legyen szó akár államszövetségről vagy perszonálunióról.⁸⁷ Erdély, Kárpátalja és Délvidék esetében a szerző jóval konkrétan fogalmazott, mivel ezeket a területeket szerinte föderalizálni kell a Szent Korona

⁸³ Vö. VIGH Károly: *Zsilinszky börtönlevelei*, Tiszatáj 1984/3., 54–70.

⁸⁴ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Die Minderheitsfrage und die innere Föderalisierung Ungarns*, OSZKK. 28. fond 12. (1944), Bodor György magyar fordításában: OSZKK 28. fond 15.

⁸⁵ TILKOVSKY Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. évi tanulmánya a kisebbségi kérdéstről és Magyarország belső föderalizálásáról*, Baranyai Levéltári Füzetek 95. (1986), 660.

⁸⁶ *Uo.*, 663.

⁸⁷ *Uo.*, 663–664. Bajcsy-Zsilinszky felszlovák származása nem játszott szerepet külpolitikai koncepcióiban, pedig a környező nemzetek számára kínált ideológiai ajánlata – vagyis a népek békés együttélésének keretét adó, megreformált Szent István-i birodalom víziója – mellett lehetett volna érvelni családi háttérének közép-európai történeteivel. Ám ő már I. világháború előtti publicisztikájában nyilvánvalóvá tette, hogy nem vállal közösséget a szlováksággal és a nyelvet sem beszéli (ami néhány évtizeddel korábban elképzelhetetlen lett volna Bekéscsabán). Vö. ZSILINSZKY Endre: *Egy közigazgatási gyakorlatok*, Budapesti Hírlap 1914. január 25., 1–2; magánlevelezésében: OSZK Kéziratár, 28. fond 214.: Bajcsy-Zsilinszky Endre – Édesanyjához 1927–1937: 3. levél, Budapest, 1928. december 1. és 217. Bajcsy-Zsilinszky Endre – Zsilinszky Erzsébethez 1914–1941: 1931. március 10. Mindez főként nagybátyja – a századfordulón tíz éven át államtitkári tisztséget is betöltő Zsilinszky Mihály – kettős identitását tekintve érdekes. Miroslav Kmet’ kutatásaiból tudjuk, hogy a neves rokon csak az iskolában tanult meg tökéletesen magyarul (míg Endre már a szlovák nyelvel állt hadilábon – levelei alapján). Vö. Miroslav KMET’: *Hid a magyar-szlovák kulturális kapcsolatokban: a történész és politikus Zsilinszky Mihály*, Barátság 2009/3., 6099. Bajcsy-Zsilinszky saját szavaival összefoglalva: „anyai ágon honfoglaló őseim révén beleszülettem, apai ágon szláv elődeim vérével beleolvadtam” a magyarságba. BAJCSY-ZSILINSZKY: *Német világ Magyarországon*, 4.

részeként. A tanulmány a történelmi „Dél-Magyarország” részletezésével ér véget, két részre bontva a régiót: Bánátra és Bácskára. Figyelemreméltó meglátása szerint a helyi szellemiség itt felülírja a lakosság változatos nemzeti identitását, ezért egyetlen „bánság” is elégséges lenne „Dél-Magyarországon”, hasonló felépítéssel, mint amelyet Erdély esetében is javasolt. A terület a bán és a főbb nemzetek közül kinevezett helyetteseik („vicebánok”) felügyelete alá kerülne, ők alkotnák a Bánsági Tanácsot. Munkájukat a Bánsági Gyűlés segítené, a közigazgatás alapjai pedig a demokratizált megyék lennének. A bánság autonómiájának foka vagy az 1868-as horvát–magyar kiegyezéshez, vagy pedig a svájci kantonokéhoz lenne hasonló.⁸⁸ Bár Bajcsy-Zsilinszky elképzeléseinek 1944 nyarán már semmi realitása nem volt, meg kell jegyezni, hogy a polgári radikalizmus által évtizedekkel korábban felvetett „svájci minta” (újrágondolása) a háború utolsó éveiben nemcsak a pozitív fajvédelem látószögéből, de konzervatív–liberális körökben is vonzó volt, ahogyan azt Bethlen István és társai által a brit diplomácia számára eljuttatott 1943-as emlékirat bizonyítja.⁸⁹

Mint láthattuk, Bajcsy-Zsilinszky Endre élete végéig nem tudott elszakadni az európai hivatással rendelkező „magyar faj” – keleti eredetéből és „dunavölgyi elsőszülöttségéből” levezetett – kulturális és államszervező felsőbbrendűségének téziséből, valamint a „törzsökös magyarság” elképzelt közösségétől. Ez a sokszor, sokféleképpen felépített gondolatmenet volt hivatott bizonyítani külpolitikai nézetrendszerének fő tételét, a történelmi Magyarország visszaállításának szükségszerűségét.⁹⁰ A világháborús események a kiscsapatpárti politikus egyébként sem reális elképzeléseit egyre inkább a vágyalmok világába sodorták, amit vélhetően ő maga is érzékelt. Ennek következtében újabb és újabb

⁸⁸ TILKOVSKY: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. évi tanulmánya...*, 664–671.

⁸⁹ Ennek szerzői Magyarország helyét egy közép-európai föderáció vagy konföderáció részeként keresték. Erdély 1940-es megosztottságát két lehetőséggel vélték meghaladhatónak: Magyarország számára történő határkorrekcióval, vagy – „második megoldásként” – egy független erdélyi állammal, ahol „történelmi határai között, svájci mintára” élne együtt „három egyenrangú nép, a magyar, a román és a szász”. Ugyanebben az évben (és hasonló céllal) készült Szegedy-Maszák Aladár memoranduma, amely Magyarország szinte minden határszakaszán módosításokat tervezett. A Kállay-kormány külügyminisztériumának politikai osztálya által összeállított irat Erdély esetében a határ Maros vonaláig történő kitolását, vagy – főképp – Erdély egészének visszacsatolását javasolta „a románoknak és szászoknak biztosítandó legszélesebb körű népi jogok mellett”, mindamelllett, hogy egy, a történelmi határokon alapuló önálló erdélyi állam létrehozását is felvetette. A déli határ kiigazítását „barátságos tárgyalás” útján, kevés konkrétummal vizionálta a memorandum, amely a vegyes népességre való tekintettel „korlátolt áttelepítések”-et sem tartott kizártnak. Tegyük hozzá: az Erdély-kérdésben nem volt olyan opciója a két iratnak, amely valamilyen mértékű – Magyarország számára előnyös – határmódosítást ne tartalmazott volna. Lásd ROMSICS: *Magyar békeelképzelések...*

⁹⁰ Hangsúlyozandó, hogy a magyar birodalmi gondolat reformverziója ellentmondott a német élettérelméletekből eredeztethető gyakorlatoknak, és természetesen „fajvédelmi” felfogása sem volt azonos a nemzetiszocialista árjaelmélettel. Sőt ideológiája megragadható az etnopolizmus sajátos, „antifasiszta” változataként is. Lásd TRENCSENYI: *I. m.*, 448. Antifasiszmus helyett ugyanakkor inkább a népiek nyomán közismertté váló, diskurzusépítő „gyarmatvizióról” van szó Bajcsy-Zsilinszky esetében, amely tézis a bármilyen külső nagyhatalmi expanzió elleni magyar függetlenség és szabadság imperatívuszát fogalmazta meg. Vö. (a népiek vonatkozásában) ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*, ÚMK, Budapest, 2010, 329.

engedményeket tett a Szent István-i keretek tartalommal való feltöltését illetően. Jóllehet Bajcsy-Zsilinszky semmiféle kormányzati szerepet nem töltött be, sőt a nyilvánosság előtt (főképp képviselőházi szerepléseikor) erős ellenszélben vállalta fel gondolatait, elképzelései időnként találtak a hivatalos politika mellékösvényeivel. Bár nem vonható kétségbe, hogy a szabadságjogokat és a demokratikus átalakulás szükségességét egyre erőteljesebben hangsúlyozó megszólalásai őszinték voltak, úgy tűnik: a föderalizmus eszméjében – sok más politikushoz hasonlóan – mindenekelőtt a birodalmi lét utolsó esélyét látta. Ráadásul a (bárminemű) föderációs gondolat gyakorlatba ültetéséhez a nemzetközi feltételek sem voltak már adottak.⁹¹ Vagyis Bajcsy-Zsilinszky Endre ebbéli tervei meglehetősen egyedi, bátor, ugyanakkor visszhangtalan, reménytelen és némileg kétségbeesett vállalkozásoknak tekinthetők.

⁹¹ A II. világháború alatt már csupán a kontinensen kívül működött két műhely, ahol komolyabban foglalkoztak efféle tervezetekkel, és a nagyhatalmi érdekek miatt ezek súlya is egyre csökkent. Londonban lengyel, cseh és szlovák emigrációs politikusok folytattak föderációs tárgyalásokat, valamint a Foreign Office működtetett egy hivatalt (Foreign Research and Press Service), többek között neves történészek (Arnold J. Toynbee, Carlile A. Macartney, Robert W. Seton-Watson) bevonásával. A másik, egyetemi kutatóműhelyekkel és élénk sajtóélettel megtámogatott központ New Yorkban működött. Itt a legkülönbözőbb háttérű magyar politikusok is hallatták szavukat (Eckhardt Tibor, Habsburg Ottó, Jászi Oszkár). Vö. BÁN D. András: *Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép- és Délkelet Európáról = Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*, szerk. Bán D. András és mások, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997, 115–159.